

UN FUTURO INCERTO: A VARIACIÓN *IR + INF.* E *HABER (DE) + INF.* NO GALEGO ORAL CONTEMPORÁNEO

Daniel Amarelo

Universitat Oberta de Catalunya
damarelom@uoc.edu

Resumo: Este traballo analiza a variación da expresión do futuro no galego oral contemporáneo. A lingua galega ten mecanismos de expresión de futuridade que van alén do futuro sintético: perífrases con *ir* e *haber* + infinitivo, por unha banda, e o uso do presente por futuro, pola outra (Álvarez e Xove 2002; Freixeiro Mato 2006). As formas con *ir* e *haber* coexisten para a referencia temporal futura e serán as protagonistas da presente investigación. Que factores lingüísticos favorecen cada unha das formas? Conserva *haber* + *inf.* usos derivados das súas orixes deónticas? Como se relacionan ambas as dúas formas cos seus respectivos procesos de gramaticalización? Para iso, reúnen 150 exemplos de futuro perifrástico (*ir* + *inf.*) e 150 exemplos de futuro con *haber* (*haber (de) + inf.*) extraídos do Corpus Oral Informatizado da Lingua Galega e codificados segundo diversos factores lingüísticos. Despois dunha análise variacionista co programa estatístico Goldvarb/Vabrul, móstranse os resultados cuantitativos dos factores estatisticamente significativos. A continuación, ofrécense algunhas lecturas analíticas desta variación desde a lingüística baseada no uso. En definitiva, este traballo deita luz sobre as finas fronteiras entre temporalidade e modalidade no ámbito do futuro, así como sobre os posíbeis procesos de gramaticalización destas formas en competencia.

Palabras chave: futuro, galego, evidencialidade, corpus, variacionismo.

Title: An uncertain future: the “*ir* + *inf*” and “*haber (de) + inf*” variation in the contemporary oral galician language

Abstract: This paper analyzes the future expression variation in contemporary oral Galician. This language has mechanisms for expressing futurity that go beyond the synthetic future: periphrases

with *ir* and *haber* + infinitive, on the one hand, and the use of the present for future, on the other (Álvarez & Xove 2002; Freixeiro Mato 2006). Forms with *ir* and *haber* coexist for the future temporal reference and will be the protagonists of the present investigation. What linguistic factors favor each of the forms? Does *haber* + *inf.* conserve uses derived from its deontic origins? How are both forms related to their respective processes of grammaticalization? With that in mind, 150 examples of the periphrastic future (*ir* + *inf.*) and 150 examples of the future with *haber* (*haber* (*de*) + *inf.*) were extracted from the Computerized Oral Corpus of the Galician Language and coded according to various linguistic factors. After a variationist analysis using the statistical program Goldvarb/Vabrul, the quantitative results for the statistically significant factors are shown. Next, we provide some analytical readings of this variation from usage-based linguistics. Finally, this work sheds light on the fine boundaries between temporality and modality regarding the future, as well as on these competing forms' possible grammaticalization processes.

Key words: future, Galician, evidentiality, corpus, variationism.

1. Introducción

O futuro é o eido do que aínda non ocorreu na realidade, o que, con maior ou menor implicación, as falantes codifican nas súas linguas a partir da proxección e da predición. Polo tanto, este dominio gramatical sitúase entre a temporalidade e a modalidade; é dicir, entre o intervalo de tempo específico respecto ao momento da enunciación, en primeiro lugar, e o carácter (im)probábel, certo ou permitido/prohibido dunha determinada enunciación, en segundo lugar. Como indican Bybee, Perkins e Pagliuca (1994a), a interpretación máis común da posibilidade e da probabilidade, como significados epistémicos, sitúase por defecto no que se espera que suceda no futuro (1994a, p. 207). Esta situación converteu o futuro nun tema de investigación popular, especialmente nas linguas románicas, xa que, como indica Coseriu, “the future, as it is concretely lived, is by necessity a ‘modal’ tense: modal meanings don’t interfere with it” (*apud* Aaron 2010, p. 8).

Este traballo, entón, estuda a variación das perífrases temporais *haber (de) + inf.* e *ir + inf.* no galego oral contemporáneo, tentando ampliar este debate a partir do suposto de que estas expresións, malia expresaren futuro, “cannot be considered equivalent constructions [since they] may carry epistemic overtones” (Aaron 2010, p. 2).¹ Ao longo destas páxinas exploraremos esta cuestión a través da consideración do futuro en traballos anteriores, tanto de carácter xeral coma de aplicación específica ao galego/portugués e ao castelán, destacando aquelas achegas teóricas que axuden a comprender a variación na expresión do futuro (sección 2). A continuación, presentaranse os datos empregados para a análise, os factores considerados e as pautas metodolóxicas seguidas neste traballo (sección 3). Posteriormente, móstranse os resultados obtidos na análise variacionista e unha posíbel lectura destes (sección 4) para pasar finalmente ás conclusións (sección 5).

2. Marco teórico

O futuro é un dos temas que máis interese espertou no estudo lingüístico e mesmo se converteu nun dos temas estrela da investigación lingüística románica (Aaron 2010). Da fórmula perifrástica latina *cantare habeo* teríase desenvolvido unha construción sintética en linguas románicas como o galego, do tipo *cantarei*, tras a perda do seu valor posesivo (Freixeiro Mato 2006, p. 440). Benveniste (1968) sinala que esta forma de futuro latino non eliminaría a forma clásica de *cantabo*, senón que apuntaría cara a un sentido de predeterminación e non tanto de intención. Ese proceso de cambio podería entenderse como unha transformación ou mutación conservadora na cal se substitúe “a morphemic category by a periphrastic category with the same function” (1968, s. p.). A auxiliarización, neste caso mediante *haber*, representa así un mecanismo esencial no desenvolvemento do futuro, que na actualidade se repite co verbo *ir*, que á súa vez compite co primeiro dentro do dominio temporal do futuro.

1 Aaron (2010) refírese aquí ás formas *cantarei* e *vou cantar*, mais a súa afirmación pode ser estendida ao noso caso.

Bybee, Perkins e Pagliuca (1994a), no seu clásico estudo translingüístico, sinalan que o futuro é o significado máis expandido de todos no catálogo de linguas que recollen. De feito, o máis habitual é que unha lingua teña varias formas de expresar o futuro, polo xeral debido a capas de marcadores máis antigos en convivencia (ou subxacentes) con outros novos, como ocorre en portugués (Poplack e Malvar 2007) e, como amosaremos, en galego. Neste proceso poden darse situacións de especialización, nas cales unha forma de expresión do futuro se especializa e a outra non; ou en que as diversas formas están especializadas en significados diverxentes; ou, aínda, en que están a actuar usos nos que non se conserva o significado orixinal, que non teñan valor futuro, pero que xogaron un papel no proceso de desenvolvemento e gramaticalización deste significado. Esta dinámica situación exige o estudo empírico da competencia de construcións dentro de tal dominio gramatical. De entre o reducido conxunto de recursos lingüísticos que dan pé ao futuro destacan os de carácter léxico, con especial atención aos verbos de movemento, como ocorre en galego coa estrutura *ir + inf.*, e aos verbos de significado xenérico como *ser* ou *haber*, como tamén acontece nesta lingua. Deste xeito, o papel da predición é central á hora de comprender como se gramaticaliza e varía o futuro, xa que suscita un maior valor de certeza ou de probabilidade desde a súa orixe orientada ao axente (Bybee, Perkins e Pagliuca 1994b, p. 202); por exemplo, no caso de *haber (de) + inf.*, o seu carácter deóntico.

As gramáticas galegas notan a delicada situación do futuro sintético, con significados cada vez máis modais: xunto co uso das perífrases consideradas neste traballo, tamén se emprega con forza o presente para expresar o futuro, xa que

as máis das veces o uso do Fut. con valor pO parece que leva asociados sentidos de incerteza, de inseguridade, e aínda que o locutor diga con seguridade (non-probable) *Virá mañá* (= *Vén mañá*) o alocutario pode percibilo como ‘Se cadra vén’. Esta é unha das razóns polas que o Pte. se emprega con frecuencia con valor pO, xa que o valor modal queda entón perfectamente definido como ‘non-probable’. (Álvarez e Xove 2002, p. 292)

Seguindo a Rojo (1974), sabemos que as perífrases verbais de futuridade no galego moderno teñen unha alta frecuencia: *haber (de) + inf.* está máis presente canto máis popular e menos literario é o texto, mentres que o futuro sintético non se utiliza en exceso. A alternancia de formas verbais de expresión do futuro explícase en termos sociais e diacrónicos de acordo cun proceso de renovación constante: unha forma desgástase semanticamente polo seu uso frecuente e outra desprázase para apoiar a carga intencional do falante (Freixeiro Mato 2001, p. 272).

Por unha banda, *haber (de) + inf.* trátase dunha perífrase temporal de posterioridade con sentido de obrigación interna (Álvarez e Xove 2002, p. 340) cuxos valores foron caracterizados de xeito ás veces contraditorio. Para Álvarez e Xove, os valores modais obrigatorios e os valores temporais de posterioridade solápanse ata o punto de ser practicamente indistinguíbeis (2002, p. 344), coa excepción de que é imposible que *haber (de) + inf.* sexa temporal sen ser modal, mentres que pode haber casos modais que non impliquen necesariamente posterioridade (2002, p. 354). Segundo García Represas, “os matices obrigativos de HABER (DE) + Infinitivo son sempre secundarios respecto dos temporais” (2001, p. 110), xa que esta forma supostamente non podería utilizarse con sentido deónico nun marco temporal presente. Nesta liña, Montero Küpper sinala que “*haber de* só pode expresar certeza (hipótese segura) o que se debe ó valor base de obriga. Por isto, [...] *haber de* [...] implica unha necesidade de realización, aínda que esta necesidade se ve relativizada polo valor de futuridade” (1999, p. 733).

Por outra banda, *ir + inf.* é unha perífrase temporal de posterioridade “prospectiva” que, ao mesmo tempo, pode funcionar cun sentido aspectual inminente (Álvarez e Xove 2002, p. 340), relacionada polo tanto coa inmediatez. Esta expresión está marcada polo seu sentido inminente, ao que se engaden aspectos semánticos de progresividade e intencionalidade. Álvarez e Xove afirman que “é tamén frecuente que a perífrase se empregue para expresar posterioridade inmediata, que pode confundirse co significado próximo, pero diferente, de inminencia” (2002, p. 357).

Noutras variedades como a portuguesa e a brasileira observamos unha reformulación histórica constante do futuro, con formas

sintéticas e analíticas en variación e con factores lingüísticos cuxo peso alterna en diferentes períodos. Por desgraza, non dispoñemos deste tipo de estudos pancrónicos para a variedade lingüística galega. Poplack e Malvar (2007) céntranse no desenvolvemento diacrónico de diferentes formas futuras en portugués e na pugna gradual entre elas. A través da noción de substitución [*replacement*] e da evolución do futuro sintético (*servirei*), futuro perifrástico con *haber* (*hei de pôr*), presente por futuro (*principia*) e futuro perifrástico con *ir* (*vou tirar*) durante os últimos cinco séculos, as autoras explican como o futuro sintético se converteu en algo raro, o futuro con *haber* practicamente non existe e a opción do presente por futuro segue sendo minoritaria. No tránsito do século XVI ao XVIII obsérvanse dúas variantes para o futuro: mentres que o sintético se identifica como o expoñente básico da futuridade, a forma con *haber* enténdese como expresión de intención e obriga ou necesidade. No entanto, no século XIX introdúcese unha terceira variante, o presente por futuro, cun valor de proximidade dentro do paradigma de referencia temporal. Isto fai que o futuro sintético, aínda hexemónico, adquira valores máis específicos ou secundarios como a indeterminación ou o imperativo. A medida que o futuro sintético diminúe en uso e forza, os valores específicos que lle asignan as gramáticas multiplícanse paradoxalmente. Así, o futuro perifrástico con *haber*, tamén en proceso de desaparición, relaciónase con todas as súas lecturas orixinais e o presente por futuro, á súa vez, pasa a se relacionar coa certeza. Até mediados do século XX, e independentemente de que se convertese na forma máis usada, *ir + inf.* non se atesta nas gramáticas.

Desde unha perspectiva variacionista, Poplack e Malvar (2007) defenden que todas estas formas foron neutralizadas no discurso e que non todas conviviron nas mesmas condicións, até o punto en que contemporaneamente *ir* domina o paradigma. Da súa análise extráese o feito de que ao longo de todo o proceso histórico hai sempre dúas variantes, unha analítica e outra sintética, en conflito. Indo período por período (séculos XVI-XVIII, século XIX e XX), amosan que na primeira etapa predomina o futuro sintético [FS] e favorécese o futuro con *haber* en contextos asumidos e frases interrogativas e negativas, sendo o presente por futuro moi raro (mais favorábel aos verbos de movemento). No segundo estadio, o futuro

con *ir* entra con forza a través de contextos de futuro próximo (*ir* e presente por futuro supoñen xa un terzo das ocorrencias) e prefírese nos contextos máis frecuentes e menos marcados; á súa vez, o presente por futuro está restrinxido á especificación adverbial e parece herdar do FS o seu papel de expresión dos eventos continxentes, mentres que este último fica atrincheirado en contextos con adverbios inespecíficos. Finalmente, na última etapa, o futuro con *haber* practicamente desaparece e o FS restrínxese aínda máis, de modo que as súas asociacións con adverbios inespecíficos pasan ao presente por futuro; o novo futuro con *ir* foi gramaticalizándose e estendéndose a todo o paradigma agás os redutos nos que o presente por futuro se mantén (contextos continxentes e aqueles modificados por adverbios específicos).

Se entendermos o cambio lingüístico como un conxunto de axustes pequenos e graduais no sistema (Bybee 2010), podemos comprender que existen períodos de transición (non abruptos) no futuro. Dun enfrontamento entre unha forma sintética e outra analítica no pasado (FS vs. *haber*), pásase na contemporaneidade a outra entre novas variantes sintéticas e analíticas (*ir* vs. presente), pechando o círculo. Os factores que restrinxen unha ou outra forma, unha vez que estas desaparecen, mudan tamén o seu efecto sobre a variación, sustentando así a constante reconfiguración da gramática.

No caso particular do portugués brasileiro, Ferrari e Alonso (2009) analizan o futuro desde a gramática das construcións e céntranse na variación entre o futuro perifrástico (*ir + inf.*) e o futuro sintético (*fará*), sen teren en conta, polo tanto, a forma con *haber*, que si incluímos nesta investigación. As autoras defenden que o futuro perifrástico é máis subxectivo que o sintético (contén unha maior interferencia do falante) partindo da teoría dos espazos mentais. Quer por graos de certeza, quer por graos de compromiso por parte dos falantes, as construcións perifrásticas do futuro —nunha escala *ir > deber > poder*— marcarían unha maior subxectividade. No caso do galego, porén, interésanos analizar as diferenzas entre dúas perífrases verbais concretas —con *ir* e *haber*— deixando de lado o futuro sintético que, como é sabido, si marcaría subxectividade ao relacionarse coa modalidade epistémica.

De feito, un dos aspectos máis relevantes para a comprensión do futuro é o seu carácter intermediario entre a temporalidade e a modalidade (Cunha 2021; Freixeiro Mato 2006, pp. 440-441 e 465), xa que esta dimensión lingüística se ocuparía do “ámbito da predición, da potencialidade, non da constatación obxectiva do que é ou foi” (Cidrás 2009, p. 42). En galego, o futuro simple (*terá*) convive con formas alternativas como a clásica *haber (de) + inf. (ha de ter)* e a innovadora *ir + inf. (vai ter)*. Esta última registrou un aumento espectacular que nos indica o reforzo dos valores modais sobre os temporais, que acabamos de comentar, no caso de formas como o futuro sintético e con *haber*. Deste modo, como sinala Cidrás seguindo os postulados da lingüística baseada no uso e en liña con investigacións como as de Poplack e Malvar (2007) e Aaron (2010),

a constante recomposición do sistema sintáctico das linguas semella responder, máis que a unha oca inclinación ao cambio polo cambio, a unha dinámica de equilibrio inestable entre dúas forzas que teñen carácter de constante: a necesidade de codificación explícita e rigorosa propia do modo gramatical e as vantaxes da versatilidade inherente ao modo pragmático. (Cidrás 2009, p. 44)

No entanto, a variación da expresión do futuro en galego foi moi pouco estudada fóra de tratados gramaticais ou enfoques intuitivos, polo que non dispoñemos de estudos de corpus que ofrezan unha representación cuantitativa e empírica do uso real das construcións en conflito. Por iso, neste traballo propomos a análise da variación *haber (de) + inf.* vs. *ir + inf.*, xa que ambos presentan unha maior vitalidade que o futuro sintético (p. ex., *terá*), ambos proceden de procesos de auxiliarización e gramaticalización (Hopper e Traugott 2003) por medios léxicos e pragmáticos (verbos de movemento e de significado xenérico), e ambos expresan unha referencia temporal futura (posterior ao momento da enunciación). Así, que factores lingüísticos restrinxen ou favorecen a aparición da forma con *haber*, historicamente máis antiga, fronte á forma con *ir*, máis innovadora e omnipresente no galego contemporáneo? No marco desta variación particular, como afectan os procesos de gramatica-

lización de ambas as construcións de futuro ao seu reparto no uso real —é dicir, a súa gramática probabilística? En definitiva, que nos di a imaxe en tempo real ofrecida pola análise cuantitativa sobre o futuro destas formas de futuro e a súa *division of labor*, en termos de Aaron (2010)?

3. Datos e metodoloxía

Para este estudo codificamos 150 instancias de *haber + inf.* e 150 exemplos de *ir + inf.*, cun total de 300 ocorrencias. Ambas as dúas formas constitúen a variable dependente neste caso, e a forma *haber (de) + inf.* é aquí a escollida para analizar a súa gramática probabilística, pois, a pesar da súa antigüidade, presenta certa vitalidade na variedade galega se a compararmos co castelán ou con outras variedades do portugués. Tal construción compite coa forma *ir + inf.*, máis recente, innovadora e frecuente na lingua (Freixeiro Mato 2006, p. 439), que, como hipotetizamos, estaría espallándose e ocupando significados e contextos antes relacionados con outras variantes. Malia que unha terceira variante sería o futuro sintético (por exemplo, *irei* ou *virás*), decidimos centrar a nosa análise só na primeira parella, xa que esta última está a sufrir un proceso de declive nos usos orais e informais. Ademais, o futuro sintético parece moverse en gran medida do ámbito da temporalidade ao ámbito da modalidade. Isto provoca que, por exemplo en castelán, os falantes empreguen os adverbios temporais cando empregan o futuro sintético con sentido temporal como elemento de apoio contextual: “if a speaker wants to be understood as referring to a future moment, and the same speaker construes her hearer’s associations of SF to include contexts outside futurity, she may produce a temporal adverbial alongside the SF” (Aaron 2010, p. 27).

Seguindo Aaron (2010), non incluímos nos nosos exemplos aqueles casos de *ir + inf.* de carácter habitual (do tipo *voy a dar un paseo todas las noches*) nin tampouco aqueles casos de *haber* de carácter epistémico e sen referencia temporal futura (do tipo *habrá de tener unos 50 años*), que quedan fóra do contexto variábel [*envelope of variation*].

A fonte da que se extraeron os datos é o Corpus Oral Informatizado da Lingua Galega (CORILGA), elaborado no Instituto da Lingua Galega (ILG) da Universidade de Santiago de Compostela. Este recurso recolle producións orais reais desde finais dos anos 60 até a actualidade en distintos niveis, rexistros e tipos discursivos vehiculadas en galego —desde gravacións de corte antropolóxico elaboradas nos anos sesenta e setenta, até telexornais de actualidade, pasando por lecturas literarias, entrevistas, conversas informais ou debates políticos. No noso caso, só consideramos producións codificadas como rexistro informal neste corpus. Orixinalmente, CORILGA foi deseñado para o estudo da variación e do cambio lingüístico, polo que se torna nunha fonte moi útil para un enfoque como os estudos de variación lingüística e gramaticalización, que guían a nosa achega. De acceso libre, este corpus conta con distintos arquivos de son segmentados para cada gravación, con transcrisións ortográficas aliñadas co arquivo sonoro, cun total de máis de sesenta e cinco horas de material. Ademais, as transcrisións están lematizadas e anotadas a nivel fonético, morfolóxico, textual e temático, o que posibilita buscas complexas e coordenadas.

Os factores lingüísticos que codificamos neste traballo, seguindo os traballos anteriores para castelán e portugués que comentamos, son a persoa gramatical, a polaridade, o tipo de cláusula, o tipo de oración, a presenza/ausencia de adverbio temporal, a inmediatez, o grao de certeza e a presenza/ausencia do clítico. A persoa gramatical divídese en seis categorías: primeira, segunda e terceira persoas do singular e primeira, segunda e terceira persoas do plural. A polaridade divídese entre afirmacións afirmativas e afirmacións negativas, estas últimas xeralmente marcadas polas partículas *non* ou *nunca*. O tipo de cláusula refírese ao carácter declarativo ou interrogativo do enunciado; é dicir, se o falante organiza a información de forma asertiva ou se, pola contra, a formula como unha posibilidade mediante preguntas directas ou indirectas. O tipo de oración trata sobre a natureza principal ou subordinada da construción no seu contexto sintáctico. O adverbio de tempo clasifícase segundo estea ou non presente explicitamente no contexto da oración, entendendo por adverbio de tempo tamén as cláusulas completas e os sintagmas adverbiais superiores a unha soa palabra (do tipo *cando*

tiña 5 anos). Entendeuse, para este traballo en específico, a inmediatez como o rango de ocorrencia próximo das accións que conteñen as construcións de futuro analizadas: marcamos como inmediatos aqueles casos nos que a acción se vai producir nos momentos seguintes e non, por exemplo, no día posterior. O grao de certeza é un dos factores máis complicados e ao mesmo tempo importantes desta investigación. Refírese principalmente a unha indicación xeral do grao de compromiso do falante co contido do seu enunciado, máis aló do grao de posibilidade ou necesidade real da proposición (Palmer 1986). Deste xeito, márcase como “non” se a ocorrencia é neutra a este respecto e como “si” se existe un compromiso do falante coas posibilidades continxentes do que está a dicir. A presenza ou ausencia dun clítico refírese á incrustación —ou non— dun clítico (xeralmente acusativo ou dativo) no complexo verbal perifrástico analizado.

Na seguinte táboa poden observarse os grupos de factores que tivemos en consideración acompañados de exemplos do corpus:

Táboa 1. Factores lingüísticos tomados en consideración

Persoa gramatical	P1	(1) <i>mira vouche dicir primeiro antes de que vaías traballare como é o trato</i> (OIED-RUR-CHEN-ORDES-44-1966)
	P2	(2) <i>e se me dás o que se veña chegar por ti ao camiño <u>has de tere</u> suerte toda canta queiras</i> (OIED-RUR-CHEN-MESIA-02-1966)
	P3	(3) <i>bueno xa que o imos cortar pois o de que a gravación esta <u>vai ser</u> anónima o que pasa é que necesito o: permiso::</i> (OICO-RUR-CORILGA-DUMBRIA-01-2013)
	P4	(4) <i>que <u>habemos de ir</u> despertar a miña sogra empezá-ba-lle {<desacordo> ai} eu non che vou</i> (OIED-RUR-CREG-VILALBA-1984-ORT)
	P5	(5) <i>pero ¿pensades que cambiando a lingua <u>ides</u> cambiar a realidade?</i> (OICO-URB-CBAS-SANTIAGODE-COMPOSTELA-01-2013)
	P6	(6) <i>e eu quedo na coruña e <u>hanche</u> preguntar por min</i> (OIED-RUR-CHEN-CERCEDA-01-1966)

Polaridade	afirmativa	(7) e díxolle ao home “Xan <u>ti vas durmir</u> aló arriba” (OIED-RUR-CHEN-CERCEDA-01-1966)
	negativa	(8) e dicía ela “traballos pasarei-nos pero zoco <u>non hei de calzar</u> ” (OIED-URB-CDUB-SANTIAGODECOMPOSTELA-23-1995)
Tipo de cláusula	declarativa	(9) o mellor é poñe-lo así especificamente porque despós os avogaos <u>van buscar</u> as patrañas de: (OICO-URB-CBAS-SANTIAGODECOMPOSTELA-01-2013)
	interrogativa	(10) ¿cando queiras ter mozo non me: <u>non me has de falar?</u> (OIED-RUR-ALGA-NOIA-01-1975)
Tipo de oración	principal	(11) ¿e: e non sabe? eu xa <u>hei de mirar</u> por estar na carretera máis ou menos porque eu a esa hora estou na casa (OIED-RUR-CHEN-ABEGONDO-01-1966)
	subordinada	(12) pois cada vez o fas peor e non: <u>pensas no que vas facer</u> (OIED-RUR-CBAS-MEIRA-01-2011)
Adverbio temporal	si	(13) dixo el “mira pois agora <u>vasme a levar</u> ti ao río a min” (OIED-RUR-CHEN-BUEU-11-1967)
	non	(14) ¿quen vos quen vos dá gallego? que lle <u>hei preguntar</u> á profesora (OIED-URB-CDUB-SANTIAGODECOMPOSTELA-33-1995)
Inmediatez	si	(15) ¡dá-lle pa terra que <u>se vai facer</u> noite e despois é peor! (OIMO-SURB-AGO-MUROS-01-1996)
	non	(16) siempre estás mirando que parece que dás lástima pero calquera día <u>has de apañar-e</u> en lugar de viño van-che dar unha mantelada que te van fastidiar-e (OIED-RUR-CREG-CABREIROS-VILACIDE-FRANCISCO-1984-01)
Grao de certeza	si	(17) pero <u>habemos de ir</u> un día con dinamita e si non vai a gruta vai o monte ó carallo unha das dúas cousas (OIMO-SURB-AGO-MUROS-01-1996)
	Non	(18) cando tamos a punto dunha excursión <u>falamos</u> a ver con quen <u>imos ir</u> no asiento (OIED-RUR-AGO-MUXIA-03-1995)
Clítico	Si	(19) o señor aquel dixo “home o macho non o saques que <u>nos vai sentir</u> ” (OIED-RUR-CHEN-PEDRAFITADOCEBREIRO-01-1966)
	Non	(20) logo <u>han ter que salir</u> os homes a roubar de noite aos camiños (OIED-RUR-CHEN-ORDES-26-1965)

A análise cuantitativa á que sometemos estas formas verbais, coa intención de aclarar os seus posíbeis valores gramaticais e distribución, está facilitada pola ferramenta Goldvarb X (Sankoff, Tagliamonte e Smith 2005), baseada no software Varbrul. En termos xerais, esta ferramenta informática desenvolveuse para poder realizar investigacións (socio)lingüísticas desde unha perspectiva cuantitativa ou variacionista (Tagliamonte 2012). Neste tipo de análises selecciónanse distintas variábeis, das cales unha é a variábel dependente, é dicir, a que ten distintas realizacións (variantes) cuxa variación queremos estudar; e as demais, denominadas independentes, corresponden aos factores que estarían influíndo no uso dunha ou doutra forma, segundo as posibilidades da variábel dependente. Posteriormente, Goldvarb realiza unha análise estatística multivariante na cal a cada factor se lle asigna un peso probabilístico sobre a selección das variantes correspondentes á variábel dependente mediante un proceso de regresión loxística. Realízanse as operacións (“runs”) nunha análise “step-up” e “step-down” e móstrase como os factores influen na previsibilidade da variábel obxecto de estudo. Así, podemos observar paralelamente a frecuencia de aparición das variantes de acordo co peso probabilístico das variábeis independentes e coa porcentaxe de aparición total no corpus.

4. Resultados e análise

A continuación, presentamos os datos recollidos despois da análise cuantitativa en Goldvarb que acabamos de describir. En coherencia co que apuntamos anteriormente, só se amosan aqueles factores que resultaron significativos, polo que foron excluídas a polaridade, o tipo de cláusula, o tipo de oración, a presenza de adverbio temporal e a presenza de clítico.

Táboa 2. Análise Goldvarb

<i>Input:</i>	,5		
Total:	300		
	% 'haber + inf.'	Peso probabilís- tico	% corpus
Persoa gramatical			
P2	67	,65	16
P6	61	,60	21
P3	53	,49	20
P4	42	,44	16
P1	38	,44	23
P5	17	,13	4
	Intervalo	52	
Inmediatez			
Non	60	,59	66
Si	32	,34	34
	Intervalo	25	
Certeza			
Si	56	,55	65
Non	39	,41	35
	Intervalo	14	

En primeiro lugar, a persoa gramatical representa o maior rango de entre os factores que afectan a selección dunha ou doutra forma. Observamos que a forma P5 aparece en último lugar, mais conta con moitos menos exemplos que o resto de formas. Entón, hai unha clara distinción entre as formas de primeira persoa como P1 e P4 e as de terceira persoa do singular e do plural (P3, P6) e da segunda persoa (*ti*). A perífrase con *haber* é máis frecuente cando se está a falar doutras persoas que cando se fala dunha mesma ou dun grupo no que a persoa locutora está implicada. Consideremos os exemplos seguintes:

(21) *e dixo | ¿tu dás-me palabra de canta-la? | dou | señor cura ||
¿e tu **has vir** pa xunto de min pa o altar-e?* (OIED-RUR-CREG-
CARBALLIDO-01-ORT)

(22) *no | “o lebre” non-o **vou dicir** ||* (OICO-URB-CBAS-SAN-
TIAGODECOMPOSTELA-01-2013)

A relación de *haber (de) + inf.* coa modalidade deóntica dárialle un valor obrigativo ás ocorrencias con formas en primeira persoa, cousa que non ocorre no caso de *ir*. Pola contra, o seu uso con outras persoas gramaticais pode servir de mecanismo atenuante, lonxe do carácter máis directo e absoluto do futuro sintético. Álvarez e Xove sinalan, a través do exemplo *Hasme coller de aí unha culler, ¿si?*, que “ás veces o locutor crea unha obriga atenuada para o alocutario en peticións cortesas que son tamén de posterioridade” (2002, p. 355). Estas atenuacións pragmáticas poden axudar a explicar a súa maior frecuencia de uso coa segunda persoa do singular. Nun sentido inverso, a súa baixa frecuencia de uso con formas en primeira persoa está relacionada coa conexión entre *ir + inf.* e os valores de intencionalidade (Freixeiro Mato 2001): a intencionalidade da falante é máis fácil de coñecer e verbalizar do que a dos suxeitos externos a quen está comunicando, xa que non estamos na cabeza do resto das interlocutoras senón na nosa propia. No exemplo (22), a persoa que fala amosa a súa intención cando afirma que non vai dicir a forma “o lebre”, que non presenta concordancia de xénero e, polo tanto, enténdese como incorrecta. Por outra banda, no exemplo (21), o convite ao interlocutor para subir ao altar coa persoa falante aparece atenuada pola forma perifrástica con *haber*. As formas de terceira persoa con *haber*, pola súa parte, tamén poden resultar demasiado obrigativas, de modo que esta construción parece especializarse en coherencia coa súa herdanza deóntica á hora de expresar a temporalidade futura.

Todo isto está relacionado co segundo factor estatisticamente relevante: a inmediatez. O futuro inmediato constitúese nun territorio dominado por *ir + inf.* á luz do seu propio proceso de gramaticalización a partir do valor da intencionalidade marcado pola direccionalidade cara a algún lugar, que posteriormente adquire

sentidos predictivos (Aaron 2010, p. 22). Os dous exemplos seguintes dan conta disto:

(23) *e despois díxo-me meu abuelo || agora **vou-te atar aí** || **vas come-las verzas queiras non queiras** (OIED-RUR-CORILGA-LALIN-03-2014)*

(24) *e un día chegoulle a súa hora a Xan | de que tiña que da-la conta | como nos **ha de pasar** a todos (OIED-CHEN-12-1967)*

A falta de evidencia, transmitida por *haber (de) + inf.*, está relacionada cun tempo xenérico máis futuro, mentres que a proximidade ao momento da enunciación está marcada por valores máis altos de intencionalidade, vehiculada por *ir + inf.* No exemplo (24) vemos como quen fala asegura que o momento da morte é algo que ten que chegar a todo o mundo; máis tarde ou máis cedo, ese momento chega para todas, nun tempo indeterminado, non necesariamente inmediato. Porén, o exemplo (23) móstranos que o avó do falante pretende amarralo e facerlle comer a comida que está a rexeitar. Esta ameaza estrutúrase por medio da forma con *ir*, que lle outorga máis realismo do que a súa posíbel variante “heite de atar aí, has de comer as verzas”. Se esta segunda opción fose realmente utilizada polo falante, perdería o seu sentido inmediato de mandato ameazante nese preciso intre e pasaría a integrar un sentido de obriga a longo prazo.

Finalmente, o terceiro factor relevante para a variación é a certeza, onde *haber (de) + inf.* aparece como a forma máis frecuente naquelas expresións de futuro sobre as que existe un maior compromiso en canto á continxencia e probabilidade das accións en cuestión. Se o futuro sintético está asociado modalmente coa incerteza, o futuro perifrástico pasa a se relacionar máis estreitamente coa certeza (Aaron 2010, p. 21). En galego, estes dous futuros perifrásticos compiten no mesmo espazo e comparten o traballo segundo as súas propias traxectorias de gramaticalización: *haber* evoluciona no ámbito obrigativo e prospectivo, mentres que *ir* presenta un carácter máis xeral de intencionalidade e proximidade futura. Como sinala Marques, “*haber de* [...] has this peculiar aspect of indicating great confidence on the truth of the proposition under its scope and,

simultaneously, conveying the information that the speaker has no particular evidence to sustain his opinion” (Marques 2020, p. 25). Os casos (25) e (26) axúdannos a comprender esta dinámica:

(25) “*bueno Jose | hoxe **vou chegar** tarde | pero usté tranquilo | que eu onda usté **hei de vir** | sea tarde sea cedo*”
(OIED-URB-CDUB-SANTIAGODECOMPOSTELA-36-1995)

(26) *porque eso **vai ser** este ano má-lo próximo | ¿no?*
(OIED-URB-CDUB-SANTIAGODECOMPOSTELA-34-1995)

Como indicamos en relación á inmediatez, o exemplo (25) é ilustrativo da diferenza de uso entre a perífrase con *ir* e a perífrase con *haber*. A persoa falante garántelle a José, o seu interlocutor, que chegará tarde hoxe (é dicir, no futuro inmediato). A continuación, coa especificación temporal “sea tarde sea cedo” (futuro non inmediato, non específico), utiliza a forma con *haber* para garantirlle que, en calquera caso, chegará canda el. Vemos como o grao de compromiso na visita, no feito de que este encontro terá lugar si ou si, independentemente do cando, se vehicula por medio da forma con *haber*. Isto, á súa vez, recupera os seus significados obrigativos orixinais en coherencia con ese tempo inconcreto, onde a evidencia xoga un papel central. A evidencialidade é unha categoría lingüística que fai referencia á fonte de información da proposición, de xeito que “the relationship between information source and grammatical evidentiality is comparable to that of time, as a category in the real world, and tense, as grammaticalized location in time” (Aikhenvald 2011, s.p.).

Nunha lectura máis detallada desta variación no tocante á certeza, vemos que o futuro con *haber* parece que adquiriu un significado secundario con base na fonte da información: mentres que fai emerxer a forza do compromiso, tamén o mantén como algo inespecífico e sen evidencias externas a ese propio compromiso (é dicir, externas á propia persoa falante). Observamos aquí unha especialización semántica da construción *haber (de) + inf.* que é coherente coas súas orixes obrigativas. Pola súa banda, a forma *ir +*

inf. continúa o seu proceso de gramaticalización e desamentización, desde os seus inicios con sentido de direccionalidade do movemento físico no espazo, pasando pola intencionalidade, até acadar unha maior xeneralización lonxe de valores subxectivos. En palabras de Aaron, “the semantic bleaching of an older construction can act as a catalyst in the further grammaticalization and semantic generalization of a newer construction into the former’s erstwhile semantic territory” (Aaron 2010, p. 30). O exemplo (26) captura esta dinámica: un evento parece ocorrer este ano e o próximo, mais a persoa que fala precisa engadir a partícula de confirmación “non?” para verificar que, de feito, iso é certo. Non hai un alto grao de certeza ou compromiso por parte do suxeito, xa que no contexto comunicativo existe suficiente evidencia externa. Á súa vez, o uso do futuro sintético (*será*) modalizaría a enunciación. En definitiva, o uso de *ir* combina a falta de inmediatez (desde este ano até o seguinte), a non intencionalidade dunha acción externa (terceira persoa, sen animacidade) e a falta de certeza de carácter persoal (que este evento suceda nun marco temporal futuro non implica a subxectividade do individuo que, de feito, atenúa a súa expresión coa pregunta final).

5. Conclusións

Para alén do futuro sintético, cuxos usos temporais están en declive en contextos orais e informais, e para alén do presente por futuro, que se restrinxe a contextos continxentes, xeralmente modificados por adverbios moi específicos (Poplack e Malvar 2007), temos dúas perífrases temporais que compiten na expresión do futuro nos seus restantes espazos semánticos. Esta investigación, de carácter variacionista e con base empírica cuantitativa, demostrou como as dúas formas en pugna —*ir* + *inf.* e *haber* (*de*) + *inf.* (ambas, porén, de carácter analítico)— se distribúen no uso das falantes en función de distintos factores lingüísticos e segundo as súas distintas vías de gramaticalización. Partindo da idea de que “if a modal verb has multiple modal meanings, these meanings should be of contiguous scope types in their synchronic distribution” (Dall’Aglio, Marize e Hengeveld 2016, p. 1), analizamos como a forma con *haber*, que se conserva con vitalidade no galego contemporáneo, é favorecida por

aqueles contextos de terceira persoa (e, en menor medida, tamén da segunda persoa do singular). A relación de *ir + inf.* coa intencionalidade, por unha banda, e a relación da forma con *haber* coa modalidade deóntica, por outra, determinan esta distribución en termos de persoa gramatical, á que se engade o seu uso con P2 como mecanismo atenuador. En segundo lugar, a forma con *haber* utilízase en menor medida para falar do futuro inmediato, onde a súa contraparte con *ir* cobra valor e está especializada para contextos inmediatos e concretos. En terceiro lugar, *haber (de) + inf.* parece transmitir un grao de certeza elevado en que as falantes poden garantir un estado de cousas sen a presenza efectiva de probas para iso, aproximándose así dunha maior subxectividade (Ferrari e Alonso 2009) e dunha hipótese segura ou necesidade interiorizada de obriga (Montero Kupper 1999).

En definitiva, a variación da expresión de futuro en galego debe ser entendida en consonancia coa evolución lingüística histórica en que os aspectos pragmáticos e os aspectos gramaticais avanza en tensión e diálogo (Cidrás 2009). A comprensión da gramática como un sistema flexíbel complexo marcado pola variación e as gradacións (Bybee 2010) axúdanos a comprender este fenómeno a través das mudanzas paulatinas que vertebran o *replacement* (Poplack e Malvar 2007) do dominio temporal do futuro. A forma con *haber (de) + inf.* úsase con frecuencia en galego en coherencia coas súas orixes obrigativas, salientando así o grao de compromiso enunciativo desde unha evidencialidade eminentemente interna. A forma con *ir + inf.* parece gramaticalizarse e estenderse cada vez máis, sen entrar porén no dominio de *haber*, onde o seu peso modal a conserva con relativa forza nesta variedade lingüística.

As futuras investigacións deberían seguir indagando neste tema tan estudado incluíndo linguas como o galego onde os estudos baseados no uso non abundan. A combinación de cörpera escritos e orais, así como a realización de análises pancrónicas, contribuirán á certeza sobre a variación no futuro, un tempo de seu xa moi incerto, como tentou demostrar este traballo. Ademais, cómpre valorar como outros factores, como o tipo de verbo ou a animacidade, que non foron introducidos nesta investigación, poden afectar as varian-

tes en competencia e o seu peso relativo ao longo da historia. Que sexa o futuro, pois, un reto de futuro para a lingüística galega.

Referencias bibliográficas

- Aaron, Jessi E. (2010). Pushing the envelope: Looking beyond the variable context. *Language Variation and Change*. 22(1), 1-36. <https://doi.org/10.1017/S0954394509990226>
- Aikhenvald, Alexandra Y. (2011). The grammaticalization of evidentiality. En: Bernd Heine e Heiko Narrog, eds. *The Oxford Handbook of Grammaticalization*. Oxford: Oxford University Press. Dispoñíbel en <https://www-oxfordhandbooks-com.colorado.idm.oclc.org/view/10.1093/oxfordhb/9780199586783.001.0001/oxfordhb-9780199586783-e-49>
- Álvarez, Rosario e Xosé Xove (2002). *Gramática da lingua galega*. Vigo: Galaxia.
- Benveniste, Émile (1968). Mutations of linguistic categories. En: W. P. Lehmann e Malkiel Yakov, eds. *Directions for historical linguistics: A symposium*. Austin: University of Texas Press, 83-94. Recuperado de <https://liberalarts.utexas.edu/lrc/resources/books/directions/4-benveniste.php>
- Bybee, Joan (2010). *Language, Usage and Cognition*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511750526>
- Bybee, Joan; Perkins, Revere; e Pagliuca, William (1994a). Future. En: Joan Bybee, Revere Perkins e William Pagliuca, eds. *The Evolution of Grammar. Tense, Aspect, and Modality in the Languages of the World*. Chicago: University of Chicago Press, 243-280.
- Bybee, Joan; Perkins, Revere; e Pagliuca, William (1994b). Mood and Modality. En: Joan Bybee, Revere Perkins e William Pagliuca, eds. *The Evolution of Grammar. Tense, Aspect, and Modality in the Languages of the World*. Chicago: University of Chicago Press, 176-242.
- Cidrás Escáneo, Francisco (2009). Os camiños da gramática: unha aproximación á variación e o cambio lingüístico desde a

- sintaxe do galego. *Estudos de Lingüística Galega*. 1, 27-46. Dispoñíbel en <https://revistas.usc.gal/index.php/elg/article/view/1476>
- CORILGA = Regueira, Xosé Luís, dir. (2013-): *Corpus Oral Informatizado da Lingua Galega*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega. Dispoñíbel en <http://ilg.usc.es/corilga/>
- Cunha, Luís Filipe (2021). Propiedades temporais do Futuro Simples em Português Europeu. *Estudos de Lingüística Galega*. 13, 29-66. <https://doi.org/10.15304/elg.13.6463>
- Dall'Aglio Hattner, Marize M. e Hengeveld, Kees (2016). The grammaticalization of modal verbs in Brazilian Portuguese: A synchronic approach. *Journal of Portuguese Linguistics*. 15(1), 1-14. <https://doi.org/10.5334/jpl.1>
- Ferrari, Lilian Vieira e Alonso, Karen Sampaio Braga (2009). Subjetividade e construções de futuro no português brasileiro. *Alfa*. 53(1), 223-241.
- Freixeiro Mato, Xosé Ramón (2001). Sobre as perífrases verbais en galego (do século XIX á actualidade). En: Isabel Margarida Duarte, Joaquim Barbosa, Sérgio Matos e Thomas Hüsgen, coords. *Encontro Comemorativo dos 25 anos do Centro de Linguística da Universidade do Porto: 22-24 de novembro de 2001*. Porto: Centro de Linguística da Universidade do Porto, 269-286.
- Freixeiro Mato, Xosé Ramón (2006). *Gramática da lingua galega. Vol. II – Morfosintaxe*. Vigo: A Nosa Terra.
- García Represas, Delio (2001). A necesidade e maila obriga en galego. *Cadernos de Lingua*. 1(23), 89-116. <https://doi.org/10.32766/cdl.23.93>
- Hopper, Paul J. e Traugott, Elizabeth C. (2003). *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139165525>
- Marques, Rui (2020). Epistemic future and epistemic modal verbs in Portuguese. *Journal of Portuguese Linguistics*. 19(7), 1-30. <https://doi.org/10.5334/jpl.243>
- Montero Küpper, Silvia (1999). A categoría da modalidade en alemán e galego. En: Dieter Kremer, ed. *Actas do V Congreso Internacional de Estudios Galegos / Akten des 5. Internationalen*

Kongresses für Galicische Studien. 8-11 de outubro de 1997. Volume I. Trier: Galicien-Zentrum der Universität Trier, 727-737.

- Palmer, Frank R. (1986). *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Poplack, Shana e Malvar, Elisabete (2007). Elucidating the transition period in linguistic change: The expression of the future in Brazilian Portuguese. *Probus*. 19, 121-169. <https://doi.org/10.1515/PROBUS.2007.005>
- Rojo, Guillermo (1974). *Perífrasis verbales en el gallego actual*. Verba. Anuario Gallego de Filología. Vol. I, Anejo 2. Santiago de Compostela: Universidad de Santiago de Compostela.
- Sankoff, David; Tagliamonte, Sali A.; e Smith, Eric (2005). *Goldvarb X: A Variable Rule Application for Macintosh and Windows*. Toronto: University of Toronto. Disponível em <http://individual.utoronto.ca/tagliamonte/goldvarb.html>
- Tagliamonte, Sali A. (2012). Sociolinguistics as Language Variation and Change. En: Sali A. Tagliamonte, ed. *Variationist Sociolinguistics: Change, Observation, Interpretation*. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 1-24. Disponível em <https://www.wiley.com/en-us/Variationist+Sociolinguistics:+Change,+Observation,+Interpretation-p-9781405135900>